

УДК 371.124:373.3:172.3

Л. М. Чередник,
аспірантка

(Бердянський державний педагогічний університет)

liidiya27.02@mail.ru

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація

Розкрито зміст поняття педагогічної толерантності в історико-філософському, культурно-лінгвістичному, психолого-педагогічному аспектах; схарактеризовано історичні передумови розвитку ідей толерантності на основі аналізу проблеми в українській та зарубіжній психолого-педагогічній літературі; з'ясовано сутність і зміст педагогічної толерантності вчителя початкової школи, визначено її основні структурні компоненти.

Ключові слова: педагогічна толерантність, структурні компоненти педагогічної толерантності, вчитель початкової школи.

Summary

There have been considered the content of the notion of pedagogical tolerance in historical and philosophical, cultural and linguistic, psychological and pedagogical aspects; the historical background of the development of ideas of tolerance based on the analysis of problems in the Ukrainian and foreign psychological and pedagogical literature have been described.

Key words: teaching tolerance, structural components of teaching tolerance, a primary school teacher.

Постановка проблеми. Одним із напрямків реформи вищої педагогічної освіти є принцип демократизації і гуманізації, який передбачає не лише засвоєння і застосування сучасних технологій навчання, але й встановлення міжособистісних стосунків, заснованих на повазі до особистої гідності, толерантності як риси характеру людини. Ці ідеї закладені в багатьох нормативно-правових документах: Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI ст. (2002 р.), Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (2004 р.), "Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року" (2013 р.), Галузевій Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти (2013 р.), в законі України "Про вищу освіту" (2014 р.) та інших.

Для реалізації процесів реформування в сучасній освіті й суспільстві виникає потреба у формуванні нової генерації педагогів, позбавлених авторитарності й диктаторства, спрямованих на здійснення освітньої діяльності на засадах толерантності, що передбачає терпимість прийняття різних думок, готовність до діалогу, співробітництва, емоційної та фізичної мобільності.

Метою статті є розкриття сутності та структури поняття "педагогічна толерантність вчителя початкової школи" на основі аналізу

історико-філософської, культурно-лінгвістичної, психолого-педагогічної літератури.

З метою з'ясування генезису поняття “педагогічна толерантність вчителя початкової школи” розглянемо детальніше різні його аспекти.

Осмислення проблеми толерантності знаходимо в працях стародавніх філософів: Аристотеля, Конфуція, Володимира Мономаха, Платона, Сократа, Григорія Сковороди та інших.

Зокрема, у педагогічному трактаті “Нікомахова етика” Аристотель характеризує особливий душевний стан, який дає змогу однаково ставитись до людей до знайомих і незнайомих, близьких і сторонніх. Китайський мислитель Конфуцій відкрито відстоював ідеї толерантності, розуміючи її як умову відсутності ворожості, правило встановлення стосунків між людьми в суспільстві. На ціннісному ставленні до людини, вихованні молодого покоління в дусі миру і взаєморозуміння наголошує відомий український філософ Г. Сковорода.

Новий Завіт відкидає всі форми насильства не тільки над людиною, а й над живою істотою взагалі. У Євангелії прямо підкреслюється необхідність смирення, прощення, терпимості: “люби ближнього свого”, “не протився злому”. Згадки про “золоте правило” містяться в Махабхараті, у висловах Будди: буддизм як одна із світових релігій беззастережно засуджує насилля, зло, людиноненависництво.

Важливо підкреслити непересічне значення в розвитку ідей толерантності європейських освітніх діячів Джона Локка (“Послання про толерантність”) та Вольтера (“Трактат про віротерпимість”), Канта, Бейля та інших. Так, Вольтер закликав до миру між релігіями та різними соціальними верствами і трактував віротерпимість як основний шлях до миру у світі, як основну умову розвитку людства. Саме віротерпимість з часів епохи Відродження стала першою формою толерантності.

Відображення класичної теорії толерантності відбито в афоризмі Вольтера “Я не згоден з тим, що ви говорите, але я життя віддам, захищаючи ваше право висловити власну думку”.

Щирість і волелюбність як найбільші блага оспівував Т. Шевченко; носіями добра є герої творів Лесі Українки.

У XIX столітті толерантність стала об'єктом досліджень ліберальної філософії, трактуючись як можливість свободи вибору, існування різних точок зору (Є. Бистрицький, Р. Валітова, О. Грива, В. Лекторський, Д. Шарп, М. Романенко та інші).

На межі XIX-XX століть термін “толерантність” з'явився у філософських розвідках та словниках. Так, “Філософський енциклопедичний словник” (2002) трактує толерантність як доброзичливе та стримане ставлення до індивідуальних і групових відмінностей.

У 1995 році Організацією Об'єднаних Націй було прийнято “Декларацію принципів толерантності” – основоположний міжнародний документ, у якому сутність цього феномену детермінується як “повага, прийняття та правильне розуміння всієї багатоманітності культури, форм самовияву й прояву”. Це означає “визнання того, що люди відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в

мирі та зберігати свою індивідуальність”. Крім того, “погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим” [3].

Дослідження поняття “толерантність” в *культурологічному та лінгвістичному аспектах* дозволяє з'ясувати семантику концепту, який охоплює весь комплекс позамовних значень, набутих унаслідок колективного досвіду людства та пов'язаних зі смисловими характеристиками словесного знака, а також із системою традицій і духовних цінностей народу.

Лінгвокультурному аспекту проблеми толерантності присвячені роботи В. Давиденко, М. Гловинської, Н. Купиної, О. Михайлової, Б. Назарова, С. Тер-Мінасоевої, Н. Формановської, О. Шмельова та ін.

Для того, щоб краще зрозуміти походження цього слова, пропонуємо невеликий лінгвістичний екскурс:

- **tolerancia** (іспан.) – здатність визнавати відмінність від власних інші ідеї чи помисли;
- **tolerance** (франц.) – ставлення, під час якого людина визнає, що інші можуть думати чи діяти інакше, ніж вона;
- **tolerance** (англ.) – готовність бути терплячим;
- **kuan rong** (китайська) – дозволяти, приймати, бути стосовно інших милосердним;
- **tasamul'** (араб.) – прощення, милосердя, м'якість, терпіння, чуйне ставлення до інших;
- **toleranz** (нім.) – здатність стійко, без нарікань витримувати фізичні або моральні страждання, життєві негаразди тощо; уміння довго та спокійно витримувати щось нудне, неприємне, небажане тощо.

Для української мови поняття “толерантність” відносно нове й однозначного тлумачення поки що не має. Цей термін з'явився в ХІХ ст. як запозичення із західноєвропейських мов (французької, німецької) на позначення терпимого, поблажливого ставлення до чужих думок, поглядів, вірувань.

Біля витоків вивчення проблеми *педагогічної толерантності* стоять класики: Й. Гербарт, А. Дістервег, Я. А. Коменський, Я. Корчак, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинський та інші, які вважали, що одна з форм прояву толерантності – це ситуація, коли педагог сприяє формуванню цієї риси особистості вихованця. Ідеї толерантного виховання учнів знаходимо в педагогіці співробітництва (Ш. Амонашвілі, С. Лисенкова, С. Соловейчик, В. Шаталов), педагогіці ненасильства (В. Маралов, В. Сітаров), педагогічній підтримці (О. Гаман, А. Макаренко, В. Сухомлинський).

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях поняття “педагогічна толерантність” трактується як особистісна якість, ознака гуманної людини (Н. Волкова, О. Дубасенюк, Т. Поніманська, П. Саух та ін.); партнерство в спілкуванні, суб'єкт-суб'єктна взаємодія (І. Бех, А. Петровський та ін.); формування установок толерантної свідомості (А. Асмолов, С. Братченко, Л. Хоружа, М. Шиловська та ін.); здатність індивіда без заперечення та протидії сприймати чужі думки, стиль життя,

характер поведінки та ін. (С. Бондирев, С. Братченко, Д. Колесов, І. Кривошапка, О. Легун, Л. Москальов, О. Орловська, О. Романовський та ін.); готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди й порозуміння (В. Андрущенко, О. Антипова, О. Безкоровайна, О. Безносюк, Я. Береговий, С. Бондирева, В. Калошин, О. Клепцова, Д. Колесов, Т. Поніманська, О. Савченко, О. Столяренко, С. Тищенко, Ю. Тодорцева, В. Шалін та ін.); риса особистості, яка характеризується вмінням без агресії сприймати інший спосіб життя, відмінні від власного погляди, поведінку, переконання (Р. Бернс, В. Біблер, Г. Болотіна, М. Джерелієвська, О. Дубасенюк, А. Еліс, Ю. Іщенко, А. Маслоу, Д. Карнегі, Г. Олпорт, К. Роджерс, Р. Штейнер та ін.).

У руслі досліджуваної проблеми становлять інтерес педагогічні праці, у яких потреба у формуванні толерантності як особистісному утворенні пов'язана з освітньо-виховною функцією вчителя (М. Андреев, Л. Бернадська, Т. Білоус, О. Волошина, О. Грива, Т. Гурова, Я. Довгополова, М. Карандаш, Е. Койкова, О. Матієнко, Л. Олексюк, О. Орловська, О. Савченко, А. Скок, Н. Скрипник, Ю. Тодорцева та ін.).

Зокрема, академік О. Савченко вважає толерантність ознакою майстерності вчителя, його педагогічної культури, стосунків у соціумі. На думку вченої, "толорантність педагога – це передусім його життєва позиція. Він має усвідомити, що цей феномен є соціальною та індивідуальною цінністю не тільки освіти, а й суспільства загалом. Тоді толорантна позиція педагога проявлятиметься в повсякденних вчинках, словах, що створюють освітній простір, у якому він працює з дитиною" [6, с. 6].

Толорантність, закладена в систему цінностей особистості, як стверджує І. Бех, виступає важливим чинником і її базовою якістю (відповідальність, свобода, творчість), що детермінують внутрішній світ педагога і визначають стратегію його реальної поведінки [1].

Крім того, педагог, сформувавши толорантність в собі (як людина) і готовність до толорантного виховання учнів (як професіонал), як зазначає О.Клепцова, повинен глибоко усвідомлювати, що цей процес передбачає не тільки засвоєння учнями системи певних знань про толорантність, але і формування в них особистих переконань, умінь і окремих якостей, що стає можливим лише за умови гуманізації педагогічного процесу[4].

Особливість толорантної педагогічної діяльності, на думку Ю. Котелянець, полягає не тільки в умінні вчителя виявити факти, ситуації, явища, з'ясувати їх природу, сутність, а й здатності створювати моделі таких ситуацій, проектувати або прогнозувати можливі результати, розуміти свою роль у цьому процесі. Вчена стверджує, що освітній процес "пов'язаний з толорантністю – з терпінням і терпимістю, що дають основу для роздумів і розвитку" [5].

Особливу увагу на механізмах, які беруть участь у формуванні толорантності, акцентує О. Клепцова. Вона розуміє цю рису особистості як властивість, що актуалізується в ситуаціях розбіжності поглядів, думок, оцінок, вірувань, поведінки людей і виявляється в зниженні сенситивності до об'єкту [4,с.40-41].

Педагогічну толорантність О. Швачко розглядає як новий

формувальний напрям загальної педагогічної теорії і практики, до завдань якого належить дослідження процесів виховання й освіти різних вікових груп; створення умов для саморозвитку й самореалізації особистості; формування відповідальності кожного за свої дії та вчинки. Тільки особистість, відкрита до гуманного спілкування та критичного діалогу, позицію якої в соціумі визначає толерантність як критерій поведінкового виміру, здатна виховати толерантну особистість учня [8, с. 43].

Все сказане вище дозволяє нам сформулювати власне визначення *педагогічної толерантності вчителя початкової школи*.

Педагогічну толерантність учителя початкової школи ми будемо розуміти як професійно значущу інтегративну якість особистості, що забезпечує її здатність здійснювати професійну діяльність на засадах загальнолюдських цінностей. Професійно компетентний учитель початкової школи сприймається в соціумі як такий, що вміє налагоджувати контакти з усіма учасниками освітнього процесу (учнями, їх батьками, колегами різного віку, віросповідання, статі, національності, соціального стану, стану здоров'я тощо), тим самим виявляючи власну толерантну позицію і культивувати толерантну поведінку молодших школярів.

Ураховуючи вищезазначене, представимо структуру педагогічної толерантності майбутнього вчителя початкової школи як чотирикомпонентну, виокремивши такі складові: концептуально-ціннісна, особистісно-мотиваційна, діяльнісно-поведінкова, оцінно-рефлексивна.

Схематично структуру поняття "педагогічна толерантність вчителя початкової школи" подано в таблиці 1, де окремо зазначено домінантні якості особистості та спосіб виявлення їх у реальній поведінці серед учасників педагогічної взаємодії.

Таблиця 1.

**Чотирикомпонентна структура
поняття "педагогічна толерантність вчителя початкової школи"**

Складові педагогічної толерантності вчителя початкової школи (компоненти)	Домінантні якості особистості вчителя початкової школи	Спосіб виявлення якостей особистості вчителя початкової школи в реальній поведінці серед учасників педагогічної взаємодії
Концептуально-ціннісний	Пріоритет гуманістичних цінностей, визнання самобутності й унікальності молодшого школяра, віра в його невичерпні можливості і здібності, повага до людської гідності, відкритість до сприйняття цінностей особистості, терпимість до думок і поведінки кожного, зорієнтованість на партнерство і співробітництво.	Толерантна педагогічна свідомість
Особистісно-мотиваційний	Доброчинність, ввічливість, щирість, лояльність, стриманість, милосердя, емпатійність, справедливість, терпимість.	Толерантне ставлення до учасників освітнього процесу (учнів, їх батьків, колег тощо)
Діяльнісно-поведінковий	Прийняття та розуміння індивідуальності молодшого школяра; вміння вибачати помилки; терпиме ставлення до	Толерантна педагогічна поведінка вчителя

	професійного дискомфорту; уміння володіти собою та йти на компроміс; уміння безконфліктно вирішувати педагогічні ситуації.	
Оцінно-рефлексивний	Здатність усвідомлювати й оцінювати стратегію своєї поведінки та вносити корективи в процесі формування толерантності в учнів початкової школи	Толерантний аналіз, самоаналіз, критичне оцінювання власних дій

Як бачимо, *концептуально-ціннісна* складова (компонента) толерантності вчителя має пріоритет під час організації ним навчально-виховного процесу в початковій школі. Домінантними якостями особистості, які забезпечують реалізацію зазначеної вище складової, слід вважати здатність педагога до визнання самобутності й унікальності учня, віру в його невичерпні можливості та здібності, відкритість до сприйняття цінностей особистості, терпимість до думок і поведінки кожного, зорієнтованість на партнерство і співробітництво

Особистісно-мотиваційний компонент педагогічної толерантності вчителя початкової школи виявляється в характері його ставлення до учасників освітнього процесу (учнів, їх батьків, колеґ тощо), яке можливе за умови доброзичливості, ввічливості, щирості, лояльності, стриманості, милосердя, емпатійності, справедливості, терпимості.

Діяльнісно-поведінковий компонент (складова) толерантності педагога характеризується розумінням поведінки молодшого школяра в соціумі; вмінням вибачати йому помилки; терпимим ставленням до професійного дискомфорту; умінням володіти собою та йти на компроміс, безконфліктно вирішувати педагогічні ситуації, які виникають під час організації навчально-виховного процесу в початковій школі.

Слід назвати ще один компонент структури поняття “педагогічна толерантність учителя початкової школи”: *оцінно-рефлексивний*, який, на нашу думку, передбачає сформованість уміння адекватно оцінювати наявну педагогічну ситуацію і самовизначатись у ній, гнучко реагувати на будь-які її зміни, проводити самоаналіз, самооцінювання, самоконтроль своєї поведінки з позиції гуманістичної педагогіки й за необхідності своєчасно вносити корективи в процесі формування толерантності в учнів початкової школи.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Отже, аналіз наукової літератури під кутом зору досліджуваної проблеми дозволив сформулювати визначення поняття “педагогічна толерантність вчителя початкової школи”, виокремивши його складові (концептуально-ціннісний, особистісно-мотиваційний, діяльнісно-поведінковий, оцінно-рефлексивний), які, у свою чергу, характеризуються гуманістичною педагогічною свідомістю, доброзичливим ставленням до учасників освітнього процесу, здатністю до аналізу, самоаналізу, критичного оцінювання власних дій; спрямованістю на формування толерантної поведінки молодших школярів.

Вимагає більш конкретного розгляду зміст підготовки майбутніх фахівців до виховання толерантності в учнів початкової школи в умовах педагогічного коледжу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Білоус Т. М. Виховання толерантності в студентів вищих педагогічних навчальних закладів у процесі вивчення іноземної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 – теорія і методика виховання / Т. М. Білоус – К., 2009. – 22 с.
3. Декларація принципів толерантності // Освіта України. – 2003. – № 83. – С. 4.
4. Клепцова Е. Ю. Психология и педагогика толерантности : учеб. пособ. для слушателей системы дополнительного профессионального педагогического образования / Е. Ю. Клепцова. – М. : Педагогический Проект, 2004. – 176 с.
5. Котелянець Ю. С. Формування готовності майбутнього вчителя до виховання толерантності учнів/ Ю. С. Котелянець // Наукові записки. Серія "Психологія і педагогіка". – 2013. – Вип. 25. – С.70–74.
6. Савченко О. Вчимось толерантності / О. Савченко, О. Андрусич // Учитель початкової школи : науково-методичний журнал. – 2014. – № 9 (16). – Вересень. – С. 4–8.
7. Тодорцева Ю. Педагогіка толерантності : метод. реком. / Ю. В. Тодорцева. – Одеса, 2004. – 90 с.
8. Швачко О. Толерантність як психолого-соціальний феномен / О. Швачко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 2. – С. 154–157.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2016